

8. Исмаилов Б. И. Правовые основы системы ювенальной юстиции. Учебное пособие. / Б. И. Исмаилов. – Ташкент, 2002. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum5783/item5790.html>
9. Ширяев В. Особые суды для подростков / В. Ширяев // Вопросы права. – 1910. – № 4. – С. 109-146.
10. Жюлье Э. Суды для малолетних в Соединенных штатах Северной Америки / Э. Жюлье. – СПб.: С. -Петербургская городская тип., 1909. – 97 с.
11. Тарасова Е. Детский суд за границей и в России / Е. Тарасова. – М., 1912. – 95 с.
12. Дельвон Л. Суды для малолетних во Франции / Л. Дельвон. – СПб., 1909.
13. Гурьян З. Судебные уставы и детский суд / З. Гурьян // Особые суды для малолетних и борьба с детской беспризорностью. – 1914. – № 2.

*Волошкевич Г. А., Черкаський національний
університет ім. Б. Хмельницького*

ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Статья посвящена правовым аспектам функционирования европейских кооперативов в XIX – начале XX ст. Проанализированы причины зарождения кооперации и выяснены факторы способствующие становлению кооперативного законодательства в европейских странах. Осуществлено исследование нормативно-правовой базы деятельности кооперативов, государственная политика в сфере кооперативного движения и законодательства, становление основных кооперативно-правовых институтов в европейском праве.

The article investigates legal background of societies in Europe in the 19th – the beginning of 20th centuries. It considers the policy of tsarist government in the field of cooperative building and legislation, legal support of the functioning of societies, legal aspects of interrelationships between authority representatives and cooperative organizations, the formation of basic cooperative-legal institutions in European law.

Значний вплив на формування вітчизняної теорії та історії кооперативного права справило європейське кооперативне законодавство, становлення якого припадає на другу половину ХІХ століття.

Зарубіжний досвід правової регламентації діяльності кооперативних товариств та їх об'єднань викликав зацікавленість науковців вже на початку ХХ століття. Так, у 1906 році по замовленню Міністерства торгівлі та промисловості було опубліковано дослідження М. Кулішера, в якому детально аналізувались основні положення європейських законів про кооперативні товариства [1]. Праця викликала зацікавлення у багатьох теоретиків кооперативного руху, і в подальшому, вони неодноразово звертали свій погляд на норми та принципи європейського кооперативного права, намагаючись знайти застосування їм у власному законодавстві. Зокрема, це питання неодноразово підіймалося в працях С. Войцеховського, Г. Коложнікова та О. Ночвина [2]. Нажаль, починаючи з середини 30-х рр. ХХ ст., проблема становлення та розвитку європейського кооперативного законодавства фактично опинилась поза увагою дослідників і на сьогоднішній день майже відсутні публікації з вказаної проблематики.

У запропонованій статті ставиться за мету відтворити і проаналізувати причини та шляхи становлення в другій половині ХІХ ст. європейського кооперативного законодавства та визначити притаманні йому риси. На думку автора, розкриття означених питання дасть змогу, в подальшому, створити більш цілісну картину історії розвитку не лише європейського, а й вітчизняного кооперативного права.

Поява перших кооперативних організацій в європейських країнах припадає на кінець ХVІІІ – першу чверть ХІХ ст. Вже під час їх заснування організатори товариств зіткнулися з проблемою відсутності належним чином розробленого кооперативного законодавства. Молодий вік кооперації, її незначний кількісний склад, і малозначність тієї ролі, яку вона відігравала в економічному житті країни, на перших порах не створювали перед владою, з її точки зору, нагальної потреби встановлення окремих правових норм, які б визначали правовий статус кооперативних товариств. За влучним виразом одного з німецьких дослідників, перші товариства "у правовому відношенні повисли в повітрі і перебували, так би мовити, поза законом" [3, с. 3].

Для кооперації таке безправне становище мало вкрай негативні наслідки. Прогалини в європейському законодавстві унеможливлювали визнання кооперативів як повноправних суб'єктів правовідносин. Унаслідок цього, наприклад, споживчі товариства не могли від свого імені організувати і провадити торгівлю, а також орендувати необхідні приміщення та створювати власні підприємства тощо. При порушенні прав товариства несумлінними партнерами або власною адміністраці-

сю воно не мало можливості звернутися до суду з відповідним позовом. Так, коли ревізійна комісія одного з англійських кооперативів, встановивши факт крадіжки, здійсненої головою товариства, звернулася до адвоката, той заявив: "Союзна лавка" не має прав юридичної особи і не може виступити позивачем у суді" [4, с. 8].

Подібні законодавчі прогалини створювали серйозні перепони на шляху розвитку європейської кооперації. Проте, зростання матеріальних та духовних потреб представників різних прошарків суспільства і їх ефективне забезпечення завдяки діяльності кооперативних товариств врешті зумовили появу значного числа нових кооперативів. Зокрема, напередодні прийняття нормативно-правових актів, що визначили юридичний статус кооперативних установ, у таких розвинутих європейських країнах, як: Англія, Німеччина, Франція, Італія та ін., – у середньому діяло понад дві сотні лише самих споживчих товариств (а ще ж існували кредитні, сільськогосподарські та інші види кооперативних об'єднань) [5].

Піднесення кооперативного руху, охоплення ним значної частини населення країн європейського континенту змусило представників місцевих владних структур та політичних діячів уважніше поставитися до вирішення проблеми безправного становища кооперації. Стало зрозуміло, що оскільки кооперація вже виникла в тих чи інших формах і вже почала здійснювати свою господарську та культурно-просвітницьку діяльність, то законодавець правовими нормами повинен визначити природу кооперативу як господарського організму, наділивши його відповідними правами та обов'язками і вказати йому на те місце, яке він повинен займати в загальній системі народного господарства. Тож, у середині 60 – 70-х рр. XIX ст. парламентські кола європейських країн приступають до розробки та обговорення низки законопроектів, які повинні були врахувати потреби і вимоги кооперованої громадськості. Досить часто ініціатором подібних заходів виступали не державні урядовці, а представники впливових політичних сил. Так, основні положення перших кооперативних законів у Англії були сформульовані членами партії християнських соціалістів [6, с. 23-24], а в Німеччині – прогресивної партії [7, с. 73].

Наведені факти свідчать, що поява кооперативного законодавства у європейських країнах була викликана, передусім, невпинним розвитком самої кооперації. Тісний взаємозв'язок між динамікою кооперативного руху та створенням відповідної нормативно-правової бази, необхідної для діяльності кооперативних організацій, був відзначений ще на початку XX ст. Зокрема, відомий французький кооператор

Сернсон зазначав з цього приводу: "у конституційних країнах немає такого широкого руху, який можна було б протягом тривалого часу законодавчо обмежувати ... Зрештою все закінчується визнанням законом такої організації. Тому у країнах, де кооперативний рух недостатньо розвинутий, кооператори марно нарікають на перепони, які начебто створюються їм законодавством. Їх нездатність домогтися сприятливих законів лише більш чітко виявляє слабкість кооперативного руху" [8, с. 27].

Таким чином, масовість кооперативного руху та неможливість віднести кооперативні товариства до жодних форм договірних об'єднань відомих європейському праву XIX ст., змусила правлячі кола європейських країн стати на шлях розробки кооперативного законодавства. Головним джерелом його формування стали кооперативна практика та попередньо розроблене законодавство про різного роду договірні об'єднання. Для країн, що пізніше за інших вступили на шлях створення власної правової бази, необхідної для діяльності кооперативних установ, можна додати і кооперативні закони, прийняті в сусідніх державах.

Наслідком активної законодавчої діяльності європейських парламентарів стала поява в середині 50-х - 70-х рр. XIX ст. низки кооперативних законів: в Австрії (закон 1873 р.), Англії (закон 1852 р.), Бельгії (закон 1873 р.), Голландії (закон 1876 р.), Німеччині (закони 1867 р., 1873 р.), Румунії (закон 1876 р.), Франції (закон 1867 р.) [9, с. 13]. Вони закріпили за кооперативними товариствами права юридичних осіб, дали змогу їм самостійно проводити торгово-промислові операції. Це стало важливим кроком у розвитку європейської кооперації, оскільки дало можливість розширити господарську діяльність товариств, що позитивно позначилося на їх фінансовому становищі. Водночас, не всі прийняті закони виявилися досконалими, тому що в них збереглося чимало прогалин. Зокрема, були відсутні норми, що визначали юридичний статус кооперативних спілок. Інші закони містили положення, які не відповідали інтересам кооперативних організацій. Так, особливе невдоволення англійських та німецьких кооперативних діячів викликало законодавче закріплення принципу солідарної відповідальності членів за борги товариства усім своїм майном [10, с. 6; 11, с. 75]. В умовах становлення перших кооперативних установ, коли досить частими були помилки в організації їх діяльності, що призводили до значних збитків, а то й банкрутства, введення в дію цього положення суттєво загальмувало як приплив членів до товариств, так і утворення взагалі нових кооперативів.

Зважаючи на зазначені недоліки та застарілість окремих положень, наприкінці XIX – на початку XX ст. в ряді країн була здійснена модернізація кооперативного законодавства, шляхом внесення змін до чинних законів (Австрія (1903 р.), Англія (1862 р., 1867 р., 1876 р. та 1893 р.)) або прийняття нових кооперативних законів (Німеччина (закон 1889 .), Франція (закони 1915 та 1917 рр.)). Їх приклад наслідували інші європейські держави, в яких кооперація до того часу продовжувала залишатися поза правовим полем, і вже на початок XX ст. правовий статус кооперативних організацій був визначений у Болгарії (закон 1907 р.), Італії (закон 1882 р.), Португалії (закон 1888 р.), Швейцарії (закон 1881 р.), Швеції (закон 1888 р.) та Фінляндії (закон 1901 р.) [9, с. 13; 12, с. 74].

Обсяг та завдання статті не дозволяють проаналізувати окремо законодавство кожної з європейських країн в сфері кооперативного життя. Тож відзначимо лише найбільш істотні, загальні риси притаманні кооперативним законам європейських держав кінця XIX – початку XX ст. Такими, на нашу думку, є:

1. охоплення кооперативними законами усіх видів кооперативних товариств, а не лише окремих їх груп;

2. визнання кооперативної організації особливим видом товариства, яке ґрунтується не на основі об'єднання капіталів, що притаманне торговим товариствам, а на об'єднанні осіб;

3. встановлення максимального розміру пайових внесків та заборона вільного обігу паїв;

4. запровадження явчого порядку утворення кооперативних організацій шляхом реєстрації їх статутів у відповідних органах (переважно – суді) без отримання попередньої згоди на те урядової інстанції;

5. закріплення права вільного доступу до кооперативних організацій, а також і виходу з них представників усіх категорій суспільства незалежно від їх майнового статусу, національної чи статевої приналежності тощо;

6. надання кооперативним товариствам широкої свободи у визначенні їх внутрішніх та зовнішніх відносин;

7. закріплення за кооперативними товариствами права на об'єднання в союзи;

8. запровадження публічного та гласного контролю за діяльністю кооперативів;

9. позбавлення права адміністративних органів припиняти діяльність кооперативних установ без відповідного рішення суду.

Щоправда, коли ми ведемо мову про закріплення в тогочасних законах принципу вільного вибору організаційної структури, методів, напрямів та видів діяльності кооперативного товариства (п. 6), то необхідно відзначати, що ступінь цієї свободи в кожній окремій державі був доволі різним. Так, англійські, бельгійські та голландські законодавці, надали своїм кооперативним організаціям майже необмежену свободу самовизначення за умови дотримання ними загально визнаних та закріплених у законі кооперативних принципів. Так, статті 86-89 бельгійського закону від 1873 року визначають, що "всі важливі явища в житті товариства з погляду його особистого та майнового складу, організації, управління, відповідальності перед третіми особами тощо" регулюються товариством "на власний розсуд в його статуті" [13, с. 245]. Натомість, кооперативне законодавство Німеччини, а також тих країн, чиє кооперативне право формувалося під його безпосереднім впливом (Австрія, Угорщина, Болгарія), містить значну кількість імперативних норм, які наперед визначають та жорстко регламентують управлінську структуру, внутрішній лад та механізм господарської діяльності товариства. Відповідно, при укладанні статуту товариства, його організатори не мають права відступати від положень кооперативного закону, окрім випадків, передбачених самим законом. Про це, зокрема, йде мова у ст. 18 німецького кооперативного закону (1889 р.) [14, с. 32].

Обсяги свободи, надані кооперативним організаціям у визначенні їх внутрішніх та зовнішніх відносин, як правило, детермінувалися характером державної політики щодо кооперативного руху. Останній, зі свого боку, значно залежав від здатності кооперації відстоювати власні прагнення перед державою. У тих країнах, де вона отримала можливість впливати через представницькі установи на урядову політику і знайшла підтримку серед впливових політичних сил, кооперативи користувалися значно більшою свободою, аніж у державах з нерозвинутими демократичними інститутами.

Підводячи підсумки ми можемо відзначити, що протягом тривалого періоду відсутність належними чином розробленого законодавства стримувала розвиток європейського кооперативного руху. Проте, усвідомлення важливого значення ролі кооперативних товариства в житті значної частини населення та неможливість їх подальшого нормального функціонування в рамках чинного законодавства, змусило уряди європейських держав вдатися до розробки відповідних правових норм. Результатом законодавчої діяльності стала поява серії законів, які визначили юридичний статус кооперативних товариств,

закріпили спрощену процедуру їх організації та забезпечили товариствам широку свободу самовизначення. Пізніше європейський досвід був використаний на початку ХХ ст. у Російській імперії в ході розробки перших законів про кооперативні товариства.

Література:

1. Обзор русского и иностранного законодательства о кооперативных товариществах / Сост. И. М. Кулишер. – СПб., изд. Министерства торговли и промышленности, 1906 г.
2. Войцеховский С. Курсы по кооперации. Кооперативное законодательство / С. Войцеховский. – М., 1914; Коложников Г. Основные типы иностранного кооперативного законодательства / Г. Коложников // Право и жизнь. – 1923. – № 1; Ночвин О. Кооперативне законодавство Германії / О. Ночвин // Українська кооперація. – 1918. – № 2.
3. Кассау Т. Организация и практика потребительской кооперации в Англии / Т. Кассау. – Одесса, 1920.
4. Тотомианц В. Потребительные общества на Западе. Курсы кооперации / В. Тотомианц. – М., 1915.
5. Підраховано за: Бородаєвський С. Історія кооперації. – Подєбради, 1924. – С. 41; Тотомианц В. Теорія, історія і практика потребительской кооперации. – М., 1918. – С. 121; Хейсин М. Потребительская кооперация в Германии, Австрии и Италии. – Петроград, 1918. – С. 28.
6. Озеров И. Х. Общества потребителей. Исторический очерк их развития в Западной Европе, Америке и России / И. Х. Озеров. – Спб., 1900.
7. Хейсин М. Л. Потребительская кооперация в Германии, Австрии и Италии / М. Л. Хейсин. – Петроград. – 1918.
8. Тотомианц В. Потребительные общества на Западе. Курсы кооперации / В. Тотомианц. – М., 1915.
9. Войцеховский С. Курсы по кооперации. Кооперативное законодательство / С. Войцеховский. – М., 1914.
10. Бородаєвський С. В. Історія кооперації / С. В. Бородаєвський. – Подєбради, 1924.
11. М. И. К характеристике германской кооперации // Вестник кооперации. – 1911. – № 4.
12. Бородаєвський С. Кооперация среди славян / С. В. Бородаєвський. – СПб, 1912.
13. Обзор русского и иностранного законодательства о кооперативных товариществах / Сост. И. М. Кулишер. – СПб., изд. Министерства торговли и промышленности, 1906.
14. Ночвин О. Кооперативне законодавство Германії / О. Ночвин // Українська кооперація. – 1918. – № 2.